

Napoleon era scund

de Robert D. Reisz

Napoleon era scund. Știm asta cu toții. Este o informație comună. Dacă verificăm informația, aflăm că avea 1,70 m. Deci era scund. Clar. Dar de fapt, cât era media de înălțime în Franța pentru cei născuți la jumătatea secolului al 18-lea? Avem norocul existenței unor studii care adună multe informații și fac estimări atente. Se pare că înălțimea medie era de 1,66 m¹. Deci, Napoleon nu era scund, era peste medie. Probabil impresia pe care o făcea era cea pe care acum în România o avem despre un bărbat de 1,80.

In România, avem la ora actuală un număr de 4701 studenți la 100.000 de locuitori. Este enorm. Nici unde în lume nu se întâmplă asta. Sau, poate totuși? Datele statistice ale UNESCO ne arată nu numai că acest număr este destul de comun, dar și că, de fapt, în termeni comparativi, numărul acesta nu e mare. În Statele Unite sunt 6673, în Polonia este 5677, la vecinii nostri maghiari sunt însă numai 3935, iar la bulgari 3871. De fapt, printre țările europene această valoare ne plasează un pic peste valoarea mediană, adică un pic dincolo de jumătatea listei. Valoarea numărului de studenți la 100.000 de locuitori este în România asemănătoare cu cea din Liban (4866), Uruguay (4915) sau Israel (4961).

Pe de altă parte, din aceleași date putem afla că acest număr e mai mare de 6,7 ori decât era valoarea indicatorului în 1989 (700 studenți la 100.000 locuitori). E drept, valoarea e mai mică decât același indicator în 2009 (5151 studenți la 100.000 locuitori)².

Ce e puțin? Ce e mult? Nu există valori absolut mari, nici absolut mici! Fără a compara nu putem ști nici ce e mult, nici ce e puțin. Și totuși o facem, sau cel puțin mass-media o fac cu inconștientă consecvență. O facem pentru că avem cu toții un fel de simț comun al felului cum trebuie să fie anumite lucruri. Dar trebuie să recunoaștem că și acest simț comun se schimbă, variază atât istoric, cât și geografic. Un bărbat de 1,80 m era înalt pentru bunica. Acum, nu mai e în mod deosebit înalt, dar e totuși destul de mare, aici în România. E însă mai de grabă mic în Olanda, unde media de înălțime este la ora actuală de 1,83. Cunoașterea noastră naivă e dependentă de context. De felul cum încadrăm o informație nouă. Contextele cunoașterii naive sunt neformalizate, într-un fel tradiționale, chiar neclare. Acest tip de comparație presupusă este desigur

înșelătoare, dar are totuși un mare avantaj. Contextualizează în funcție de un cadru construit social în timp, un sens al felului cum trebuie să fie lumea care nu are nevoie de nici un reprezentant real existent. Când dorim să reproducem într-un fel metodologic consecvent o asemenea contextualizare, ne lovim de o problemă imediată.

Care este termenul de comparație adecvat pentru o informație? În primul exemplu de mai înainte, am comparat înălțimea unei persoane cu o estimare a înălțimii medii a persoanelor de același gen, din aceeași perioadă istorică și localizare geografică. Cred că a fost o alegere bună și ușoară. În al doilea exemplu, nu a mai fost așa simplu. Am fi putut compara valoarea cu valori istorice, mai noi sau mai vechi, am fi putut compara cu valori din același an, din alte țări. Dar care să fie, oare, țările cu care ne comparăm? Țările europene, pentru că tindem către modul lor de viață? Vecinii noștri, pentru că de fapt semănăm cel mai bine cu ei, atât cultural cât și economic? Sau țări chiar îndepărtate care au valori asemănătoare, în condiții radical diferite, pentru a ne întreba de ce semănăm într-o privință, dacă nu semănăm în altele?

Deci, nu există cunoaștere fără contextualizare, adică fără comparație, fie explicită, fie implicită. Nevoia de a explicita pe care o ridică știința, duce în mod direct la întrebarea: ce comparăm?

Am primit de curând pe mail un mesaj lung și oarecum propagandistic, care pornea de la observația, numai parțial corectă, cum că francezii trăiesc mai mult decât alții și numea asta din motive care îmi sunt oarecum neclare „paradoxul francez”. Conform datelor Organizației Internaționale a Sănătății așteptarea medie de viață în Franța actuală este de 82 de ani (78 de ani pentru bărbați, 85 de ani pentru femei)³. Asta pune Franța pe un fel de loc 4 într-un top mondial după Japonia, Elveția și San Marino, dar la egalitate cu alte 13 țări, incluzând țări atât de diverse ca Australia, Canada, Italia, Israel, Qatar, Singapore sau Suedia, țări de pe continente diferite, de culturi diferite, dar toate cu un nivel de trai relativ ridicat. Citind mai departe am descoperit în ce cadru funcționa observația. Textul fusese evident tradus după un original american. Da, într-adevăr francezii au o așteptare de viață mai mare decât americanii (79 de ani total). Textul încearcă să acrediteze ideea că stilul de alimentație diferit explică diferența de așteptare de viață. Pare decent și credibil. Problema e că autorul ar fi putut compara Statele Unite cu Canada, care

¹ Komlos, John; Francesco Cinnirella (2007). "European heights in the early 18th century". *Vierteljahrschrift für Sozial-und Wirtschaftsgeschichte* 94 (3): 271–284.

² <http://stats.uis.unesco.org/unesco/TableViewer/tableView.aspx>

³ http://www.who.int/gho/publications/world_health_statistics/EN_WHS2013_Full.pdf

are aceeași așteptare de viață ca și Franța, și atunci concluzia cum că un anumit stil de consum poate fi explicația, nu ar mai fi chiar așa de naturală (articolul se numește: Paradoxul francez: iubeste mancarea și trăiește mult!). Sau ar fi putut compara Franța cu Belgia care are o așteptare de viață mai apropiată de cea a Statelor Unite de cât a Franței (80 de ani total), dar un stil de consum prea puțin diferit de cel al Franței. Și aici se pune aceeași întrebare: cu cine e mai bine să comparăm? Și mai mult decât atât, ce comparăm?

În deja clasică lor carte, Cum să comparăm națiunile? Mattei Dogan și Dominique Pellassy, propun două tipuri de comparații: comparația între cazuri cât mai similare, și comparația între cazuri cât mai diferite. Fiecare dintre acestea își are motivația ei.

Comparăm cazuri foarte asemănătoare când identificăm diferențe între ele, în pofida multiplelor asemănări. Să ne gândim la exemplul anterior. Statele Unite și Canada își împart un continent, au nivele de trai similare, obiceiuri de consum similare, o cultura asemănătoare, o bucătărie similară. Dacă așteptarea de viață diferă așa de mult, toate acestea nu prea sunt candidate bune pentru o explicație. Motivele pentru o diferență trebuie să se găsească în alte diferențe. De aceea comparăm cazuri cât mai asemănătoare, pentru ca ele să aibă cât mai puține diferențe și astfel să avem cât mai puține candidate la o explicație. Restrângem astfel ipotezele prin care putem explica diferența inițială de la care am pornit. În exemplul de mai înainte, poate că ar merita adus în discuție sistemul asigurărilor de sănătate, foarte diferit între Statele Unite și Canada. Sau poate cu totul altceva. Nu știu. Fapt este că această comparație subminează serios ipoteza cum că un anumit stil de consum alimentar specific Statelor Unite ar duce la o așteptare de viață mai mică. Canadienii nu au un regim alimentar mediteranian, care să explice viața lor mai lungă și mai sănătoasă. Pe de altă parte, dacă comparăm Franța și Belgia, avem iar două cazuri extrem de similare care diferă ca așteptare de viață. Cum și aici stilul de alimentație este asemănător, diferența de așteptare de viață nu prea poate fi explicată prin acesta. Deducem din nou că textul de la care am pornit are concluzii hazardate, nesusținute.

Morala de până acum: dacă vrem să analizăm diferențe, trebuie să căutăm cazuri cât mai asemănătoare. Două țări, două situații foarte diferite nu ne ajută la nimic. Revenind la un exemplu anterior: faptul ca Statele Unite au număr de studenți la 100.000 de locuitori mult diferit de cel al României nu aduce nimic ca și cunoaștere. Sunt sisteme educaționale extrem de diferite, din spații culturale extrem de diferite, e normal să difere și din acest punct de vedere. Ar trebui să comparăm România cu Bulgaria, țara cu care seamănă probabil cel mai mult. Atunci aceasta diferență ar putea fi pusă în contextul altor diferențe, care nu sunt prea multe.

Să mai facem un pas înapoi și să contemplăm tema noastră cumva mai de la distanță. Ce vrem de fapt când privim o situație socială? Să o înțelegem sau să o descriem. Ne punem întrebările: Cum este de fapt? De ce este așa?

Cum spuneam, pentru a putea spune cum este ceva, suntem nevoiți să contextualizăm. Pentru a înțelege de ce este cum este, încercăm să identificăm elementele care fac situația să fie diferită față de contextul de referință. Dacă două situații sunt foarte asemănătoare, și totuși diferă prin ceva, ar putea să mai existe o diferență între ele care să explice, sau chiar să cauzeze diferența pe care o studiem. Recursul la existența unei diferențe fundamentale, cauzate propriu-zis prin esențe diferite nu este de folos cunoașterii nici măcar dacă este adevărată. Ne ferim de aceea de explicații de genul: francezii trăiesc mai mult decât belgienii pentru ca sunt francezi și nu belgieni. Nu pentru că astfel de explicații ar fi întotdeauna fundamentale greșite, ci pentru că nu aduc nici un câștig pentru cunoaștere.

Există și un alt tip de comparație. Când observăm o asemănare între două cazuri extrem de diferite. Ne surprinde un mecanism social existent în mod asemănător în culturi diferite. De ce oare un anumit tip de sistem de învățământ privat s-a dezvoltat atât în Chile, cât și în Ucraina? De ce sistemul de meditații era la un moment dat atât de similar în România și în Coreea de Sud? Aceste cazuri cer comparații de un alt tip: comparații între cazuri extrem de diferite. Dacă la cazuri asemănătoare doream să identificăm pe cât posibil toate diferențele pentru a determina posibile lanțuri cauzale, aici căutăm cu același motiv, asemănări. Două sisteme sociale extrem de diferite ce au dezvoltat un element foarte asemănător vor fi având și altceva comun care poate explica prima asemănare identificată. Identificarea unor asemenea elemente poate duce la înțelegerea unui mecanism care altfel ar fi stat ascuns în multitudinea de similarități între sisteme. Faptul că Republica Moldova și Ucraina au sisteme de învățământ superior asemănătoare nu e nimic deosebit și are desigur o multitudine de motive. Care dintre acestea sunt mai mult sau mai puțin implicate în a păstra sau a produce asemănarea nu avem cum afla și poate nici nu este decidabil. Când însă comparăm două țări foarte diferite avem șansa să observăm determinările cauzale mai ușor.

Am pornit de la o problema care e mai simplă: ce e mult? Ce e puțin? Am ajuns la o problemă mai generală poate, cu ce merită și cu ce trebuie comparat? Aparent cel puțin, e vorba despre două probleme, chiar dacă înrudite: contextualizarea unor valori cantitative și contextualizarea unor mecanisme sociale. Până la urmă însă ele revin la aceeași factor esențial în cunoaștere: stabilirea contextului determină interpretarea faptelor.

Poate exista oare unul sau mai multe contexte care să ducă la o interpretare corectă și alte contexte care să inducă în eroare? Aș vrea să susțin că aceasta este așa. Anumite contexte induc evident în eroare. Am avut și mai sus un exemplu cât se poate de simplu. Dacă îl punem pe Napoleon în contextul anului 2013 vom fi evident induși în eroare în ceea ce privește înălțimea lui. Pentru ca să existe însă unul sau mai multe contexte favorizante unei interpretări corecte, e nevoie doar să acceptăm existența principială a unei interpretări corecte. Logic, nu e nevoie de mai mult. Chiar putem accepta existența mai multor interpretări corecte și existența unor contexte adecvate rămâne în picioare.